

חיוב מאה ברכות בכל יום

אורי מסלה

פתיחה

והנה דבר בעתו מה טוב לברר סוגיה זו בימים אלה, כאשר הרבה מאחינו בית ישראל צריכים רפואה מפני נגיף 'הקורונה', שחללים רבים יפלה ואין תרופה ומזור לה. כפי שמובא בספרי רבותינו הקדמונים מצות מאה ברכות יש בה מעלה למנוע מגפה וחוליים רעים כפי שכתוב במדרש תנחומא (קרח פ' י"ב) בדוד המלך עליו השלום: נאם הגבר הוקם על, בגימטריא מאה, כנגד מאה ברכות, שבכל יום היו מתים מישראל מאה אנשים, בא דוד ותקנן למאה ברכות. כיון שתקנום נעצרה המגפה, ע"כ.

ויעויין במה שכתב הגאון רבי אשר וייס שליט"א בקונטרס מנחת אשר – תקופת הקורונה (עמ' פה): "וכל אחד יבדוק ויתבונן בדרכיו כדי לוודא ולהשלים את המאה ברכותיו בכל יום". עכת"ד.

ועלה בלבי לברר בעז"ה האם ישנו חיוב מעיקר הדין לברך מאה ברכות בכל יום גם בימים שחסרים כמו בשבת וביו"ט ובפרט ביום כיפור ושאר תעניות שאין אכילה ושתיה וחסרים ברכות. ואם אפשר להשלים על ידי עניית אמן בברכות התורה והפטרה משליח הציבור בשבת. ומה שנהגו לומר בתפילה בשבת 'אין כאלוהינו' אם עולה לחשבון מאה ברכות הואיל וחז"ל תקנו לברך מאה ברכות במטבע ברכות ולא בדרך שבח וכיוצא בזה. וכיצד מונים את סך הברכות מערב עד ערב או מבוקר עד בוקר. ודבר טעון בירור אם נשים חיבות בדין זה דהרי הם פטורות מג' תפילות וברכות קריאת שמע. וזה החלי בעזרת צורי וגואלי.

בגמרא נראה שיש חיוב גמור לברך מאה ברכות בכל יום

איתא בגמרא מנחות (מג ע"ב): "תניא, היה רבי מאיר אומר: חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר: 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך' וכו' (דברים י, יב). רב חייא בריה דרב אויא בשבתא וביומי טבי טרח וממלי להו

1. וכתב הב"ח (סי' מו ג) על דברי הטור לעורר להיזהר במצוות 'מאה ברכות', וז"ל: "מה שהשיב רב נטרונאי וכו' להורות שיהיו נזהרין לברך אותם ולא יסמכו על עניית אמן כי איכא סכנת מיתת מאה ישראל בכל יום כמו שהיה קודם שתקן דוד מאה ברכות אלו דלא מהני עניית אמן אלא לעמי הארץ שאינן יודעין לברך אבל היודע צריך לברך". עכ"ד.

באיספרמקי ומגדי², ע"כ. ופירש רש"י (ד"ה באספרמקי): "אספרמקי – בשמים. ומגדי - מיני מגדים שטעונים ברכה", עכ"ל. ובפשטות הגמרא נראה שיש חיוב גמור על אדם לברך מאה ברכות בכל יום וצריך להשתדל להשלימם גם בזמנים שיש חוסר בברכות כגון שבת וימים טובים. וכך פסקו הר"ף (ברכות מד ע"ב) הרמב"ם (הל' תפילה פ"ז ה"ד) והרא"ש (ברכות פ"ט). וכן הטור (סי' מו סעיף ג) ומרן השו"ע (שם).

ובמדרש תנחומא (קרח פ' י"ב) מופיע מקור נוסף שנלמד דין מאה ברכות, מה שכתוב בדוד: "נאם הגבר הוקם על", בגימטריא מאה, כנגד מאה ברכות, שבכל יום היו מתים מישראל מאה אנשים, בא דוד ותקן למאה ברכות. כיון שתקנום נעצרה המגפה, ע"כ.

וצריך ביאור בדברי הגמרא כיצד למדנו מהפסוק "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך" את דין מאה ברכות. רש"י פירש (ד"ה מה): "קרי ביה מאה", עכ"ל. אולם דברי רש"י לא מובנים מהו קרי ביה מאה. ובתוספות (שם ד"ה שואל) מתבאר כוונת רש"י שלמד את הדרשה בדרך 'אל תקרי', וז"ל: "ובקונטרס פירש אל תיקרי מה אלא מאה כלומר שחייב ק' ברכות", ע"כ. ובאמת כך מצאתי שכתב רש"י בסידור רש"י (סי' א): "היה ר' מאיר אומר חייב אדם מישראל לברך מאה ברכות בכל יום, ובגמרא דארץ ישראל גרסינן הכי, תני אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום, שנאמר 'מה ה' אלהיך שואל מעמך' (דברים י', יב) אל תקרי מה אלא מאה", עכ"ד. וכך ביאורו עוד ראשונים הראב"ה (ברכות ח"א סי' קמו) והשבולי הלקט (ענין התפילה ס' א)³. אולם בתוספות (שם) מובא פירוש ר"ת שבאר לימוד הגמרא אחרת. פירוש ראשון, שיש מאה אותיות בפסוק שכותבים את המילה 'שואל' במלא. ועוד, שהמילה 'מה' בפסוק עולה בא"ת-ב"ש מאה (היינו אות צ' ו- י'). ועוד פירושו, כדי להשלים בפסוק מאה אותיות מוספים א' במילה מה.

2. ובמקום אחר מובא בפסיקתא זוטרתא (במדבר פר' שלח לך קיג): "תניא, בשם רבי יהודה אומר: חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום". ע"כ. ובירושלמי (ברכות פ"ט): "תני בשם רבי מאיר אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום". ע"כ.

3. ומופיע בכמה מקומות בזוהר הקדוש (בח"ב דף קכ"ז ע"א, וח"ג ד רנ"ד ע"א) מפורש דרשת הפסוק: "אל תקרי מה אלא מאה" וכו'. עיין שם.

מקצת ראשונים כתבו שיש בזה חיוב דאורייתא

והנה מכמה ראשונים מצינו שכתבו מאה ברכות בכל יום היא מצוה מהתורה, ובספר המנהיג (ריש פרק תפלה) כתב: "ודבר זה מסורת בידינו מאבותינו למשה מסיני, שיש לברך מאה ברכות בכל יום מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים וכו', ונראים הדברים שאחר שיסדם משה רבינו ע"ה, שכחום וחזר ויסדם דוד המלך כלפי מה שראה שהיו מתים מאה בכל יום וכו', ושוב שכחום וחזרו חכמי התלמוד ויסדום כמו שמפורש בברכות בירושלמי". ע"ל. ונראה מדבריו שמקור המצוה היא מהלכה למשה מסיני והיא מן התורה. וכך נראה מבעל הלכות גדולות שמנה את חיוב מאה ברכות בכלל מנין המצוות. וגם כן בספר היראים לר"א ממיץ (סי' רנה) מנה את ענין מאה ברכות בכלל המצוות, עיין שם.

ולכאורה יש לעיין בדברי הגמרא שיטת ראשונים זו אם יש מקום לדין זה דאורייתא. נראה בפשטות הגמרא שזו דרשת חז"ל בפסוק ואינו פשט דקרא כדרכם של חז"ל ברחבי התלמוד שסומכים דבריהם בפסוקים. והנה מפירוש רש"י (ד"ה ועתה ישראל) על הפסוק נראה בהדיא שפשט הפסוק אחרת וז"ל שם: "אף על פי שעשיתם כל זאת עודנו רחמיו וחבתו עליכם ומכל מה שחטאתם לפניו אינו שואל מכם כאם ליראה", ע"כ. ובגמרא בברכות (לג ע"ב) "דרש ר' חנניא: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר: 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה'". ע"כ. ועיין עוד בשבת (לא ע"א) ובמגילה (כה ע"א) ובנידה (טז ע"ב).

וגם מהמדרש יש קושי שכתוב שדוד המלך תיקן דין מאה ברכות היינו שחיובו דרבנן.⁴

ומה גם שלא ברור בספר המנהיג שסבר שהוא מן התורה שהרי כתב בדבריו שדוד המלך חזר ויסדם ושוב חזרו חכמי התלמוד ויסדם, וצ"ע.

4. ויש להוסיף, מטבע לשון "תיקן" בתלמוד נראה שהוא דרבנן ולא מעיד על דאורייתא. כמו שמצינו בבא קמא (פב ע"א) "עשרה תקנות תיקן עזרא: שקורין במנחה בשבת" וכו'. ע"כ. ועוד במגילה (ד ע"א) "משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום". ע"כ. במגילה (לא ע"ב) "עזרא תיקן להן לישראל שיהו קורין קלות שבתורת כהנים קודם עצרת". ע"כ.

ועוד יש להעיר, דהרי עסקינן במאה ברכות שחכמים תיקנו אותם (ברכות השחר וברכת התורה ברכות הנהנין וכיוצא בזה), כיצד ניתן לומר שיש להם גדר דאורייתא כמו שאר תקנות הדלקת הנר בשבת ובחנוכה שוודאי הם מילי דרבנן. ואכמ"ל.

ועל דברי בעל הלכות גדולות יש להעיר שהשיג על דבריו הרמב"ם בספר המצוות (שורש א) וכתב שאין ראוי למנות מצוות מדרבנן במינן המצוות כגון מאה ברכות, ניחום אבלים וביקור חולים⁵.

ומכל מקום רבים מרבתינו הראשונים נראה שדין מאה ברכות היא תקנת חכמים, בספר יראים (רנה) כתב בסוף דבריו שאנשי כנסת הגדולה קבועה, ובמחזור ויטרי (סי' א) כתב, ונראה הדבר שנשתכחו ובאו תנאים ואמוראים ויסדום לברך על כל אחת ואחת בשעת'. והאור זרוע (ח"א סי' לב) הראב"ה (סי' קמו) ושבולי הלקט (שם סי' א) הזכירו מה שכתוב במדרש שדוד המלך הוא שתקן דין מאה ברכות. וכתב היביע אומר (ח"י ס' ז) בשם רבינו נסים גאון (עירובין נה ע"א) כי כל דבר שאינו כתוב במקרא, אף על פי שהוא מתקנת הנביאים, דרבנן מקרי. וכן כתב הסמ"ק (סי' קמט), שקריאת התורה שתיקן משה רבינו והנביאים שעמו (כמ"ש בבבא קמא פב ע"א), אינה אלא מדרבנן. ע"כ.

העלה מרן החיד"א זו מידת חסידות לטרוח להשלים למאה ברכות

וכתב מרן הגאון החיד"א במחזיק ברכה (סי' רצ, אות א): "כיון דחזינן דבש"ס יחס זה דוקא לרב חייא בריה דרב אויא, ומשמע דהוא דוקא היה מצויין לטובה בהא מילתא, למדנו דלטרוח בזה הוא מידת חסידות", עכת"ד. וגם בביאור על מצוות עשה על הרס"ג⁶ (עשין ב') כתב כדברי מרן החיד"א לבאר מפני מה לא הזכיר הרס"ג דין מאה ברכות כשאר מצוות דרבנן שמנה וז"ל שם: "דמאי דקתני חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום. לא שיהא החובה להשלים מספר מאה ברכות. אלא לומר דכל אדם מישראל לפי דרכו באכילתו ושתייתו שבכל יום ולפי המצוות והתפלות המוטלות עליו ממילא נתחייב במאה ברכות בכל יום. שכשמניח תפילין חייב לברך שתי ברכות. וכשמתפלל שלשה פעמים ביום מברך נ"ז ברכות. ועל אכילתו מברך כמה ברכות. וכן כולם עד שעולים במספר מאה. ואין כאן חובה אלא עיקר הברכה על כל דבר בפ"ע. אבל המספר רשות הוא. אלא דממילא אתי", עכ"ל.

ועיין מה שהקשה בעל הפתח הדביר (סי' רצ סק"ג) על דברי החיד"א דהרי נאמר בגמרא חייב אדם לברך "בכל יום", דזה כולל גם ימי שבתות ויו"ט, והעלה

5. עיין בשו"ת יוסף אומץ (סי' נ) במה שכתב דאף בה"ג מודה שדין מאה ברכות היא תקנת חכמים, וזה שמנה במצוות עשין דין מאה ברכות אין זו ראייה, שדרכו היתה כך למנות מצוות מדרבנן בשונה לדעת הרמב"ם והרמב"ן שהשיגו עליו.

6. לרבי יהודה ירוחם פישל ב"ר אריה צבי פערלא נולד בוורשה בערך בשנת תרט"ו.

למסקנה שיש חיוב גמור לטרוח להשלים מאה ברכות כדברנו. ולכאורה יש עוד לתמוה בדבריהם, ראשית מלשון הגמ' דהרי כתוב "חייב" אדם לברך מאה ברכות בכל יום וכל הפוסקים קבלו זאת להלכה כפי שהתבאר בעז"ה לעיל. ומה שכתוב במדרש שדוד המלך תיקן תקנת מאה ברכות הרי זה מעיד כמאה עדים שהוא חיוב. ואין זה קושיא ממעשה ר' חייא בר אויא לומר שהוא נהג ממידת חסידות דטרח להשלים מאה ברכות דאפשר לומר ההיפך שיש חיזוק ממעשיו לומר שצריך לטרוח גם בימים שחסר לנו ברכות, דהיה מקום לומר שאין חיוב אלא בימים שממילא אדם עושה מאה ברכות בכל יום ולא הצריכו חכמים לטרוח כל כך בזה. בדומה למה שכתוב בירושלמי (ברכות פ"ט סוף ה"ה) שאין לך אדם שאין עושה מאה מצוות בכל יום.

ויש להעיר, לכאורה דלא ברור כלל מה דעתו של מרן החיד"א, דהרי במחזיק ברכה נראה מדבריו שאין מצוה לטרוח להשלים מאה ברכות והוא מידת חסידות, אמנם מכמה מקומות בדברי החיד"א נראה שיש חיוב על כל פנים מדרבנן לברך מאה ברכות. והנה בשו"ת יוסף אומץ (סי' נ ס"ק ה-ו) כתב על דברי פני אהרון, ונעלם ממנו דברי הרב המנהיג שהבאתי דכתב כן דמשה רבינו ע"ה תקנם. וסיים בדבריו: "ועלה מן הארש דאליבא דכולי עלמא ק' ברכות מדרבנן לבד מברכת המזון ויש מהגדולים שסוברים דברכת התורה מדאורייתא", עכ"ד. ולא הזכיר כלל שהוא מידת חסידות. וגם בברכי יוסף (סי' נו) הביא בפשיטות כדברי השו"ע וז"ל שם: "חייב אדם בכל יום לברך מאה ברכות וכו'. כתב בארחות חיים (אות ב) כל האומרן מובטח שהוא בן העולם הבא ומשתכר אלף זהובים כדאמרינן פרק כיסוי הדם (חולין פז ע"א) כוס של ברכה שוה מ' זהובים, עיין שם באורך וכו'.. אמרינן פרק התכלת (מנחות מג ע"ב) דבשבת ממלא להו באספרמקי ומגדי. וכתב הרב כנסת הגדולה דמהר"ם גאלנטי בתשובה סימן ל"ח כתב דאם ברכתיהן שוות לא יביאם כלם לפניו אלא יביאם אחד אחד ויברך על כל אחד ואחד". עכ"ד.

וראיתי לגרעי' זצ"ל בחזון עובדיה (ח"ב עמ' שלח) שעמד על דברי החיד"א וכתב ליישב את דבריו וז"ל: "ולי נראה שגם מרן החיד"א מודה שהיא חובה גמורה, אלא שכוונתו ששאר חכמים היו נוהגים לקיימן כמו שכתב בשבולי הלקט (סי' א) בשם גאון, שאפשר להשלימן בעניית אמן על ברכות התורה של קריאת ספר תורה, שחובת היום שבעה עולים במנחה, הרי עשרים ברכות, ונוסף עליהן ברכות המפטיר שהן שבעה, וכבר אמרו חז"ל (ברכות נג ע"ב) גדול העונה אמן מן המברך. וכן כתב היראים (סי' י). ובהגהות מיימוני (פ"ז מהל' תפילה אות ז). וכן כתב

הרא"ש (ברכות פ"ט ס' כד). וכן כתב בספר המנהיג (בתחלת דיני תפלה). וראה עוד בשו"ת המב"ט ח"א (סי' קז). אבל רב חייא בא אויא היה טורח כדי לברך בעצמו להשלים מאה ברכות בפועל, ועל זה אמר החיד"א שהוא נוהג במדת חסידות". עכ"ל. ובאמת שכך אפשר ליישב דברי החיד"א אמנם יש קצת קושי בדבר, דסוף סוף חסר בדבריו החילוק בין לטרוח בפועל לבין לשמוע לברכות קריאת ספר תורה והפטרה. ומה נאמר אליבא דהחיד"א ביום כיפור ובתעניות שלא מספיק לשמוע לברכות ספר תורה והפטרה, במה השלימו שאר חכמים לסך מאה ברכות. ובעל תשובות והנהגות (כרך ד' ס' קנד) כתב הואיל וחסר ברכות ביום כיפור יש להשלים על ידי בשמים, וז"ל: "אמנם התינה בשבת, אבל ביום הכיפורים יש בסך הכל רק ס"ו ברכות, ולכאורה מבטלין חובת המצוה דרבנן, ואפילו ידקדק לשמוע כל הברכות דקריאת התורה וההפטרות ונימא שומע כעונה, הנה נוסף כ"ט ברכות כמבואר בסימן רפ"ד ס"ג, ואכתי חסר חמש ברכות, ולזה כתב המ"ב (סימן מ"ו סק"ד) להשלים בבשמים שמריח עיין שם". עכ"ד. וכן הגרע"י כתב (שם) לעשות, והביא שכך כתוב בסדר היום (דף יח.), ובשו"ת יביע אומר (ח"ט חא"ח ס' נו). ולפי זה דברי החיד"א צריכים עיון.

מתניא רבתי אין ראייה לומר שיש בזה מידת חסידות

בספר תניא רבתי בפתיחה (אות א) כתוב: "ירושלמי פרק הרואה תניא רבי מאיר אומר אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום וכו' הא למדת שמצוה וחובה ליזהר לברך מאה ברכות בכל יום, והמכווין בין בשבת בין ביום טוב לברך מאה ברכות יניחו לו ברכות על ראשו". עכ"ד. ונשאר בצריך עיון בעל שו"ת עטרת פז (ח"א א"ח ס' א) מה שכתב "והמכווין בין בשבת בין ביום טוב לברך מאה ברכות ינוחו לו ברכות על ראשו", דמשמע מזה דאיכא חילוק בין שבת וי"ט לשאר יומי. אולם אחר המחילה מכבוד תורתו, נראה לענ"ד שאין לחלק בדבריו דהרי בתחילת דבריו פתח ואמר: "היה ר"מ אומר חייב אדם לברך מאה ברכות וכו' הא למדת שמצוה וחובה ליזהר לברך". ומה שכתב יניחו לו ברכות על ראשו המברך בשבת וי"ט הביאור הוא בדרך שפרשנו את מעשה רב חייא בריה דרב אויא שיש לטרוח ולדייק טפי מאשר לשאר ימים שיש קושי בדבר אולם העושה זאת שכרו גדול ינוחו לו ברכות על ראשו.

שיטת ראשונים גם כשמכוון בברכות התורה נחשב למאה ברכות

ומצינו בדברי רבותינו הראשונים שכתבו העולה לתורה גם כשמכוון בברכות קריאת ספר תורה והפטרה למנין מאה ברכות, כך כתב הרא"ש (ברכות פ"ט) בדבריו: "אמר רבי חייא בריה דרב אויא בשבתות וי"ט דלא נפיש ברכות ממלא להו באיספרמקי ומגדי וגם יכוין אדם בשבתות וימים טובים לברכת הקורא בתורה והמפטיר ויענה אמן ויעלו לו להשלים מנין ברכות". עכ"ל. וכך כתוב בספר אבודרהם (ברכת המצות ומשפטיהם): "וגם יכוין בשבתות וימים טובים לברכת הקורא בתורה והמפטיר ויענה אחריהם אמן כי אמרו רז"ל (ברכות נג ע"ב) גדול העונה אמן יותר מן המברך ויעלו להשלים מאה ברכות". עכ"ד. ומרן הבית יוסף (סי' מו, ג) האריך בדבר להוכיח שקריאת ספר תורה והפטרה עולה למאה ברכות בשבת ואפילו אם אומרים הברכות בלחש, וז"ל שם: "וכתוב בשבלי הלקט (סי' א) בשם גאון דמשלימין הברכות עשרים בשבת שקורין בתורה ז' בשחרית וג' במנחה ומברך כל אחד אחת לפניה ואחת לאחריה הרי עשרים ברכות והמפטיר מברך שבע וכן כתוב בהגהות מיימוניות פ"ז מהלכות תפלה (אות פ) בשם רא"ם (יראים סי' רנה) דברכות שמברכין הקוראים בתורה וברכות המפטיר עולין לשומעיהן לחשבון וכן כתב הרא"ש בסוף פרק הרואה (סי' כד) ומשמע מדברי ההגהות שם דדוקא כששומעין אותן ועונין אחריהם אמן ולי נראה דאפילו אם אומרים אותם בלחש כיון שהשומעים יודעים איזו ברכה הוא מברך ומכוונים לצאת בה ידי חובתם ועונין אחריה יוצאים כדאמרין בפרק החליל (סוכה נא ע"ב) שבבית הכנסת של אלכסנדריא היו מניפין בסודרין להודיע שסיים שליו צבור הברכה ויענו אמן אלמא שהיו עונים אמן על פי שלא שמעו הברכה דכיון שיודעין איזו ברכה סיים די בכך". עכת"ד. וכך פסק להלכה בשו"ע (סי' רפד, ג): "צריך לכוון לברכות הקוראים בתורה ולברכות המפטיר ויענה אחריהם אמן, ויעלו לו להשלים מנין מאה ברכות שחסר מנינם בשבת", עכ"ל. ולכן כתבו אחרונים דאפשר לסמוך על זה להשלים למאה ברכות אולם כדאי לכתחילה להשלים על ידי פירות ומגדים כפי שכתב השו"ע (סי' רצ, א): "ירבה בפרות ובמגדים ומיני ריח, כדי להשלים מנין מאה ברכות".

חידושו של המהרי"ל להחשיב 'אין כאלוהינו' למ"ב

כתוב בספר מהרי"ל מנהגים (הלכות יוכ"פ) הטעם שאומרים בתפילה בשבת יו"ט אין כאלוהינו הוא כדי להשלים למאה ברכות החסרות, וז"ל: "דעיקר טעמא של אין כאלוהינו משום מאה ברכות דחייבים לומר בכל יום. ובשבתות וביו"ט אי

אפשר רק ז' של י"ח דתפלה ונתייסדו באין כאלהינו י"ב אמן. 'אין' מי 'נודה כל אחד ד' פעמים, ואח"כ ברוך אתה והוי כאילו אמר ברוך אתה 'אל' מ'לך' נאמן י"ב פעמים ואינך ז' הרי י"ח ברכות עם ברכת המינין י"ט, וכן הוא במחזור ויטרי". עכ"ל.

ומצינו כך בדברי הרמ"א בהלכות יום כיפור (תרכב ס"א) שכותב: "אין נוהגים לומר: אשרי, ובא לציון, קודם מנחה, רק קודם נעילה ואין אומרים כלל אין כאלהינו ביום כיפור". והמשנה ברורה (שם אות ה) מבאר טעמו, לפי שבשבת אומרים כן כדי למלאות החסר ממאה ברכות בכל יום וביום הכיפורים איכא הרבה שבחים. עכת"ד.

ומכל מקום דברי מהרי"ל טעונים בירור, דהרי חידוש הוא לומר שלכך חז"ל התכוונו לברך ולהשלים למאה ברכות. משמעות 'ברכה' היינו ברכות ממש כגון ברכות השחר וברכת התורה ברכות הנהנין וכיוצא בזה. ומה גם למדנו בגמרא בברכות (יב ע"א) כל ברכה שאינה בשם ומלכות אינה ברכה. וכך פסק השו"ע (סי' ריד), וז"ל: "כל ברכה שאין בה הזכרת שם ומלכות, אינה ברכה; ואם דילג שם או מלכות, יחזור ויברך", ע"כ. ופשוט הוא ברמב"ם (הל' תפלה פ"ז הט"ו) שכוונת הדברים הוא לברכה ממש וז"ל: "וכן אם לא נתחייב בשאר ימים בכל הברכות האלו, כגון שלא ישן כל הלילה, ולא התיר חגורו, ולא נכנס לבית הכסא, וכיוצא באלו - צריך להשלים מאה ברכות מברכות שלפרות". עכ"ד. וכך הוא פשוט בעוד מרבותינו הראשונים. ונראה על פי רוח דברי הפוסקים, שאין אמירת אין כאלהינו עולה לכתחילה למאה ברכות אלא דווקא בשעת הדחק או בדיעבד. וכבר עורר על כך הב"ח (מו ג) דלא מהני עניית אמן אלא לעמי הארץ שאינן יודעין לברך אבל היודע צריך לברך. וקל וחומר בנידון דידן באמירת אין כאלהינו ושאר דברי שבת.

מחלוקת אחרונים אם נשים חיבות במאה ברכות

בגמרא כתוב (מנחות מג ע"ב) "חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר: ועתה ישראל ה' אלוהיך שואל מעמך" וכו', ע"כ. ולכאורה אפשר לומר מהגמרא שגם נשים חיבות, דאין לחלק בין איש לאישה. ובאמת כך נוקט הגאון רבי יוסף שלום אלישיב (מובא בספר ישיב משה עמ' י"ט), כי נשים חיבות גם הן במצווה זו, שהרי גמרתנו מבארת כי תכלית מצווה זו להביא יראת שמים בלב המברך, ונשים זקוקות גם הן לנטוע יראת שמים בליבן. וכך פסק הגרע"י זצ"ל בספר הליכות עולם (ח"א פ' וישב אות ט', עמ' נט). וראיתי לבעל הלכה ברורה (ח"ג עמ' שמז)

שהביא בשם תלמיד המהר"ם מרוטנבורג בספר על הכל (בראש הספר) שכתב, 'שהאיש' חייב לברך מאה ברכות בכל יום. ולכאורה יש לדייק שהאשה פטורה. אולם כתב שיש לדחות דכשם שהאיש צריך להשלים בשבת בברכות אחרות, אך נשים צריכות להשלימן בברכות אחרות ואין לפטור אותן מטעם שאינן חיבות בחלק מהברכות שאנשים חייבים.

ושוב ראה לילקוט יוסף (סי' מו עמ' מז) שכתב: "והנה מה שהעירו כמה מרבני הזמן דהיאך אפשר לחייב הנשים במאה ברכות, הרי הן פטורות מג' תפלות, וחיובות רק בתפלה אחת. וגם אין הנשים רשאות לברך על פסוקי דזמרה וברכות קריאת שמע שחרית וערבית, ואם כן איך יגיעו למאה ברכות בכל יום. וגם בספר שלחן שלמה כתב לפטור את הנשים מחיוב מאה ברכות בכל יום, אפילו על ידי תפלות עיין שם. אולם הרי אין בכל המצוות כולם דין אנשים והנשים שווה, ורק במצוה שהזמן גרמא פטרו את הנשים, ואם כן למה יפטרו את הנשים ממצוה זו... ועל כרחינו צריך לומר, שהנשים יכולות להגיע למאה ברכות על ידי שיחיבו את עצמן להתפלל גם תפלות שאינן חיובות, או שירבו במגדנות". עכ"ד

ומאידך גיסא הגר"ש ואזנר בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' כ"ג) נוקט, שנשים פטורות מדין מאה ברכות, וראיתו מן הבית יוסף (שם), המונה את מניין מאה הברכות שבכל יום, ובכלל ברכת הציצית וברכת התפילין, שנשים אינן מברכות. וכך העלה גם בספר תשובות והנהגות (כרך ב' קנט): "ונשים לא נתבאר אם חיובות במאה ברכות או לא, אבל נראה שלעיקר התקנה היה לצאת על ידי מאה ברכות קבועות בחיובן, ובלא לחפש ברכות אדם מברך מאה ברכות כל יום וכמבואר בירושלמי סוף ברכות (מובא בכסף משנה שם), וכיון דנשים פטורות מדינא מכמה וכמה ברכות שאנשים מברכים וכגון מתפילין ומציצית, ולכן אף שיש סמך מקרא למאה ברכות, לא החמירו בהן למצוא מאה ברכות להשלים. (ויש לומר כהמפרשים כיון דהוי מצוה מדי יום ביوم, שהיום גורם, הוי כמצוות עשה שהזמן גרמא דפטורה)". עכ"ד. וכך דעת שו"ת רבבות אפרים (ח"ג סי' מז). וכך משמע בשו"ת עטרת פז (שם), עיין שם.

ויש לעורר דדין לחייב את הנשים אינו מובן, דהרי מחשבון פשוט חסר לנשים לפחות בכל יום כחמישים ברכות דאיך חז"ל גזרו עליהן תקנה שאינן יכולות לעמוד בהן, דהרי קיימא לן שחז"ל בהרבה מקומות נזהרו לא לתקן תקנה שהציבור אינו יכול לעמוד (עיין בגמרא שבת מ ע"א, רש"י שם ד"ה שאין)⁷. וכך עורר על

7. ומה שכתב הגאון ילקוט יוסף (שם לעיל) שיחיבו הנשים את עצמן להתפלל ג' תפילות (למאן דאמר שחיובות תפילה אחת בלבד) וכך ישלימו מאה ברכות, לכאורה הדבר תמוה,

זה בשו"ת עטרת פז (שם): "מה נעשה לאחותינו, דאפילו הכי הרי עוד יחסרו שאר הברכות של קריאת שמע וכו' הנ"ל. ועם כל זה לא מצינו לא בגמרא ולא בפוסקים, אשר יעירו ויעוררו כיצד ישלימו הנשים מאה ברכות בכל יום, שזה דבר מצוי יותר, דשייך גם בשאר ימות השבוע". עכת"ד⁸. ועוד דהרי אפשר לקבל הדיוק מלשון הגמרא שחייב "בכל יום" שזו מצוה שהזמן גרמא ונשים פטורות בהם כמו שכתב בעל תשובות והנהגות (שם). ודבריהם של השלחן שלמה ושו"ת השבט הלוי אינו דחוק שהפוסקים לא הזכירו את חיוב מאה ברכות לנשים כלל, וגם בירושלמי (שם) שמנה מאה ברכות הזכיר מצוות שאינו שייך לנשים וכן הרמב"ם (שם) פירט מצוות שנשים פטורות בהם כגון ציצית ותפילין ותפלה. וכך נראה מדברי הבית יוסף (שם) והמשנה ברורה (מו"ק ס"ג ס"ק יד). ואפשר להקל מדין ספק דרבנן לקולא, דהרי יש בזה מחלוקת אחרונים ועוד ספקות בכדי להקל. וכן אמרין בירושלמי במקום שהלכה רופפת ביך הלך אחר המנהג, ופוק חזי מאי עמא דבר דנשי דידן לא קפדי בהדי.

כיצד מונים מערב עד ערב או מבוקר עד בוקר

והנה כתב הרמב"ם (הל' תפילה פ"ז ה"ד): "חייב אדם לברך מאה ברכות בין היום והלילה", עכ"ל. נראה לכאורה מדברי הרמב"ם שיש למנות מנין הברכות מזמן היום והלילה דהיינו שהלילה נמשך אחר היום כפי שמצינו בקודשים שהלילה נמשך אחר היום. וכך מבואר בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ט סי' יא) דחיוב המאה ברכות

דלא מסתבר שחכמים פטרו אותן מהחיוב מטעם שהזמן גרמא ושוב יתקנו תקנה אחרת לחייב אותם נמצא שהחיוב חוזר ונאור. וגם העצה להשלים על ידי מיני מגדים קשה, ניחא אם היה חסר להם שתיים עשרה ברכות להשלים שהוא שיעור מסתבר להשלים על ידי זה, כפי שצריך האיש להשלים בשבת, אך כאן עסקינן בשיעור גדול של ברכות כחמישים ברכות, לא מסתבר שהנשים ישבו כל יום ויעסקו באכילה ושתייה. וצריך ביאור.

8. ובסוף דבריו (שם) הביא ראיה מהרמב"ם לפטור את הנשים וז"ל: "וביתר שאת וביתר עוז אולי אפשר להביא ראיה, מדברי הרמב"ם. ממאי דמצינו בלשונו בהל' תפילה (פ"ז ה"טו) שכתב: בשבתות וימים טובים שהתפילה שבע ברכות, וכן אם לא נתחייב בשאר הימים בכל הברכות האלו, כגון שלא ישן כל הלילה, ולא התיר חגורו, ולא נכנס לבית הכיסא, וכיוצא באלו, צריך להשלים מאה ברכות מן הפירות". ע"כ. ולכאורה אם איתא דנשים חייבות במאה ברכות, הרמב"ם דנחת לפרוטי מקרים שאין מזדמן לאדם מאה ברכות ביום, מדוע לא תפס מקרה שכיח ביותר של נשים, שהם חסרות בברכת ציצית ותפילין וכו'. ותפס מקרים שאינם שכיחים כל כך, כגון שלא התיר חגורו, או לא נכנס לבית הכיסא. אלא ודאי דאין נשים חייבות בהאי דינא, ולכן לא הזכיר הרמב"ם. הא ברירא קמן דנשים אינם בהאי חיובא. דחייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום". עכ"ל.

היינו בין היום והלילה. אולם הרמב"ם בריש הפרק (ה"א) כשמונה הברכות מתחיל למנות אותן מהלילה בברכת המפיל כשנכס אדם למטתו לישון בלילה. אם כן דלא משמע שהלילה נמשך אחר היום אלא להיפך כדין כל התורה כולה שהיום נמשך אחר הלילה "ויהי ערב ויהי בוקר". ובעל שו"ת עטרת פז (שם) העלה לתרץ דברי הרמב"ם וזהו עיקר דבריו שם: "אולם האמת היא, כי לעולם אולי יש לבאר את דברי הרמב"ם דבעיקר סבירא ליה דהמנין מתחיל מהיום, וכדכתב בלישניה בין היום והלילה. ואם כי אחר כך כתב במנין הברכות, כ"ג ברכות שמנינו, ובכ"ג הללו התחיל למנות מברכת המפיל הינו משום דבריו שהתחיל שם בריש הפרק, בענין תקנת חכמים על סדר התפילות וכו' ומירי התם בברכת המפיל, וכשבא למנות את סדר המאה ברכות הזכיר את הברכות שהביאם כבר לעיל, אבל לאו היינו משום שכך הוא סדר הברכות מהלילה, וק"ל", עכ"ד. אולם מסתימת הפוסקים נראה שיש למנות מערב עד ערב, והנה בעל ספר העתים (סי' א) כתב: "דהבדלה לאו מחשבון ברכות דשבת אלא מברכת דחד בשבת היא, והאי חושבנא מכרעאה מדרב חייא בר אויא דטרח וממלא להו דאי לא חסרי אלא חמשה ברכות להשלים בשבת ליכא טירחא כולי האי", עכ"ל. כלומר מטעם שצריך למנות מערב עד ערב לא מונים למאה ברכות ברכת הבדלה. וכן מוכח בשבולי הלקט (סי' א), ובארחות חיים (דף ד ע"ד). וכן מדברי מהבית יוסף (שם) נראה כך שפתח במצוות קריאת שמע על המיטה למנות את המצוות וכן נראה מהמשנה ברורה (שם) ועוד אחרונים עיין שם.

בשאלה שדנו בה הפוסקים כיצד מונים את מאה ברכות נחלקו בעניין אדם שמאריך בסעודה שלישית וכבר יצא השבת אם ברכת המזון עולה לו לחשבון המאה ברכות של שבת.

וראיתי בשו"ת יביע אומר (ח"י סי' ז) שכתב: "ונראה לי שהמאריך בסעודה שלישית עד לאחר צאת הכוכבים, כל הברכות שבתוך הסעודה, וכן ברכת המזון שלה, הכל עולה לחשבון מאה ברכות, שמכיון שיש מצוה להוסיף מחול על הקודש, הכל נמשך אחר יום השבת". עכ"ד.

אולם בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' ס) כתב שאין עולה לחשבון לשבת הואיל וכבר יצא השבת וז"ל: "והברכות דברכת המזון בסעודה שלישית אם מברך ברכת המזון אחר צאת הכוכבים לא מצטרף ליומו כיון שאינו אלא תוספת שבת". עכ"ד. וכתב עוד נפקותא אם קבל עליו שבת מוקדם, ערבית של שבת קודש לא עולה לו לחשבון מאה ברכות של שבת, עיין שם".

הערות בדברי הרמב"ם

ראשית יש להעיר, בלשון הרמב"ם נראה שלא חשש לברכה שאינה צריכה לצורך השלמת מאה ברכות שכן כתב (שם הלכה טז): "אוכל מעט ירק ומברך לפניו ואחריו, וחוזר ואוכל מעט מפרי זה ומברך לפניו ואחריו, ומעט מפרי זה ומברך לפניו ואחריו; שתה יין – מברך לפניו ואחריו. ומונה כל הברכות, עד שמשלים מאה ברכות בכל יום", עכ"ד. וכך נראה שפסק האבודרהם (שם), ועיין עוד בשו"ת יחוה דעת (ח"ו סי' כו). אולם כמה אחרונים חלקו על זה, המג"א (רמט ס"ק ו) העיר על דברי האור זרוע דסבירה ליה כהרמב"ם דהרי אסור לגרום לברך ברכות שלא לצורך ואיך היו מביאים לפני הסעודה גרימזלי (מיני תרגימא) ומברכים עליהם תחילה וסוף. וכך משמע בחידושי הריטב"א (יומא ע"א) שכתב הרוצה לאכול מיני פירות, כל שאפשר לו לאכלם בתוך הסעודה, צריך לעשות כן כדי למעט בברכות. וכך פסק בברכי יוסף (מו אות ו). ועיין עוד בספר ברכת ה' (ח"א פ"א הערה 21-22) שדן בשיטות הראשונים ואחרונים בהרחבה.

ועוד יש להעיר, ומה שכתב בסוף דבריו "ומונה כל הברכות, עד שמשלים מאה ברכות". לכאורה יש לדייק מדבריו שצריך למנות ממש כל הברכות עד שמגיע למניין מאה ברכות. וכך העתיק לשון הרמב"ם בספר אבודרהם (שם) עיין שם. וראיתי בשו"ת תשובות והנהגות (שם) שכך מביא מעשה רב שהרב מבריסק הגריז"ס זצ"ל דקדק מאד בזה לא לחסר מאה ברכות כל יום גם בשבתות, ודקדק בלשון הרמב"ם "ומונה כל הברכות" שצריך למנות ממש הברכות דוקא. וכתב הגרע"י זצ"ל ביביע אומר (ח"י סי' ז): "וכך אני נוהג בשבת למנות את הברכות להשלימין למאה ברכות". ע"כ. ומכל מקום בשאר הימים בלאו הכי עולה לכל אדם לברך יותר ממאה ברכות כפי שהתבאר בירושלמי, אולם עצה טובה היא למנות בשבת וי"ט לכל אדם שיוכל לדעת בבירור שהשלים למצות מאה ברכות כתקנן.

פירות הנושרים מדברינו מכל הנ"ל:

א. חיוב גמור הוא לברך מאה ברכות בכל יום מפשיטות הגמרא ומהפוסקים. והיא תקנת חכמים כפי שמובא במדרש שדוד המלך ע"ה תקנה, ויוצא שהיא לא מידת חסידות. ואף יש אומרים החיוב הוא מן התורה לברך מאה ברכות.

ב. בשאר הימים מברך אדם מאה ברכות ואפילו יותר שחז"ל תקנו מאה ברכות לאדם במהלך היום שאינו צריך לטרוח להשלימם, אולם טוב לנהוג בשבת וי"ט שחסר מאה ברכות למנות את סך הברכות ממש.

- ג. לכתחילה ראוי לכל אדם להשלים בפירות ומיני מגדים כשחסר במניין מאה ברכות כגון בשבתות וי"ט. וכשיושב בתענית או ביום כיפור אפשר להשלים על ידי הרחת בשמים (עצי בשמים, עשבי בשמים, ומיני בשמים, והנותן ריח טוב בפירות).
- ד. נוהגים חסדים ואנשי מעשה לעלות בשבת לקריאת ספר תורה והפטרה בכדי להשלים למאה ברכות. אולם גם המכוון בברכות התורה והפטרה עולה לו להשלים למאה ברכות.
- ה. ומה שנהגו לומר בתפילה בשבת 'אין כאלוהינו' עולה להשלמת מאה ברכות כשיש דוחק ביותר להשלמת הברכות, הואיל וחז"ל תקנו לברך מאה ברכות במטבע ברכות ולא בדרך שבח וכיוצא בזה.
- ו. נחלקו האחרונים אם יש חיוב לנשים לברך מאה ברכות בכל יום. יש אומרים שנשים פטורות מחיוב הואיל וזו מצוה שהזמן גרמא, ולא הצריכו חכמים להטריח אותן. ויש שחייבו אותן כדין האנשים. ונראה עיקר כדברי הראשונים וכך המנהג פשוט הוא.
- ז. מרוב הפוסקים נראה שיש למנות מאה ברכות מערב עד ערב כדין כל התורה כולה. אולם דעת הגרע"י זצ"ל להחשיב בסעודה שלישית אם מושך אותה עד הלילה עולה לו למאה ברכות משום מצוות תוספת שבת. והוא הדין אם מתפלל ערבית מבעוד יום לפני השקיעה עולה לו למאה ברכות לשבת.
- ח. רבים מן הפוסקים הקלו להניח פירות ומיני תרגימא על השולחן בסעודת שבת עד לאחר ברכת המזון, כדי לברך לפניהם ולאחריהם בשביל להשלים מנין מאה ברכות בשבת. ואין לחוש בזה לאיסור גורם ברכה שאינה צריכה.

